

แนวรบด้านตะวันตก เหตุการณ์ไม่เปลี่ยนแปลง

(All Quiet on the Western Front)

อภิชัย อารยะเจริญชัย

เรอแมร์ก, เอริช มาเรีย. (2537). **แนวรบด้านตะวันตก เหตุการณ์ไม่เปลี่ยนแปลง**. แปลจาก All Quiet on the Western Front. โดย หม่อมเจ้าจรจบกิตติคุณ กิติยากร. กรุงเทพฯ : อานไทย.

แนวรบด้านตะวันตก เหตุการณ์ไม่เปลี่ยนแปลง เป็นหนึ่งในวรรณกรรมที่เป็นผลพวงมาจากสงคราม
วรรณกรรมเหล่านี้ไม่มีเรื่องใดเลยที่จะไม่กล่าวถึงความโหดร้ายของสงคราม **แนวรบด้านตะวันตก** นำเสนอ
ภาพของสงครามที่เต็มไปด้วยคำถามที่ยากจะหาคำตอบ ผ่านมุมมองของผู้เขียนที่เคยร่วมรบในสงครามมาก่อน
นิยายเรื่องนี้กลายเป็นประเด็นทางการเมืองในยุคที่นาซีเรืองอำนาจ เมื่อได้รับการแปลออกไปมากถึง 44 ภาษา ก็
ถูกสั่งให้เผาทำลายทิ้งเพื่อมิให้ประชาชนรับรู้ถึงความร้ายกาจของสงคราม แต่นั่นก็ไม่ได้ช่วยหยุดยั้งการปะทะกัน
ทางความคิดของคนในประเศรวมถึงทั่วโลกที่ถูกแบ่งเป็นสองขั้วเพราะอีกไม่กี่ปีต่อมาสงครามโลกครั้งที่สองก็ปะทุขึ้น

เกิดอะไรขึ้นที่แนวรบ

แนวรบด้านตะวันตก ใช้กลวิธีดำเนินเรื่องโดยเล่าผ่านตัวละคร เพลล์ บอยเมอร์ เด็กหนุ่มที่สมัครเข้า
เป็นทหารร่วมรบในสงครามโลกครั้งที่ 1 พร้อมเพื่อนร่วมชั้นเรียน เนื้อหาในนิยายสะท้อนให้เห็นถึงการข้ามพ้น
ช่วงเวลาจากวัยเด็กสู่ผู้ใหญ่ของเพลล์ การตั้งคำถามกับสงครามที่บรรดาทหารเองก็ยังไม่เข้าใจว่าจะรบกันเพื่อ
สิ่งใด

ตัวละครหลักคือผู้เล่าเรื่อง เพลล์ และบรรดาเพื่อนร่วมรบที่มีปมหลังแตกต่างกันออกไป เป็นการเล่าถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน การย้อนถึงอดีตนั้นถูกเล่าผ่านบทสนทนาของตัวละครหรือไม่กี่เล่าผ่านความทรงจำของเพลล์ การใช้คำสรรพนามบุรุษที่หนึ่งในการดำเนินเรื่อง (ยกเว้นในหน้าสุดท้ายที่สรุปถึงชะตากรรมของตัวละครเพลล์) ช่วยสร้างความน่าสนใจและเป็นการสร้างความรู้สึกใกล้ชิดกับผู้อ่าน จนเกิดเป็นความผูกพันและพยายามเอาใจช่วยตัวละครไปโดยไม่รู้ตัว

แนวรบด้านตะวันตก ประพันธ์ขึ้นช่วงระหว่างสงครามโลกทั้งสองครั้ง หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 (ค.ศ. 1918) แม้ว่าเยอรมันจะประสบปัญหาด้านการเมืองและสภาพอันแร้นแค้นของประชาชน แต่ด้านวรรณกรรมกลับมีความก้าวหน้าและเฟื่องฟูอย่างมาก อาจเป็นเพราะช่วงเวลาดังกล่าววรรณกรรมมีส่วนช่วยฟื้นฟูจิตใจ มีการสร้างผลงานที่หลากหลายมากขึ้นกว่าในช่วงศตวรรษที่ 19 แต่พอเข้าสู่ยุคที่พรรคนาซีปกครองประเทศหลังการล่มสลายของราชวงศ์ปรัสเซีย (พระเจ้าไคเซอร์วิลเฮล์มที่ 2 ทรงเป็นจักรพรรดิองค์สุดท้ายของจักรวรรดิเยอรมัน ภายหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 1) ในปี ค.ศ. 1933 วงการวรรณกรรมของเยอรมันกลับต้องสะท้อนเมื่ออิทธิพลของรัฐบาลนาซีบีบบังคับให้นักประพันธ์หลายคนต้องถอนตัวจากวงการ หรือมิเช่นนั้นก็ต้องลี้ภัยไปต่างประเทศ เนื่องจากมี “แนวทาง” ในการสร้างสรรค์ผลงานไม่ตรงกับนโยบายของพรรคนาซี โดยเฉพาะนักประพันธ์ที่มีแนวคิดส่งเสริมระบอบประชาธิปไตย และสันตินิยม (Pacifism) อย่างเช่นเรอมาร์ก ก็จะถูกหมายหัวจากนาซี

คำว่า “แนวรบด้านตะวันตก เหตุการณ์ไม่เปลี่ยนแปลง” กลายเป็นประโยคคมตะที่มักใช้กล่าวถึงเหตุการณ์ใดๆ ที่ยังดำเนินอยู่อย่างต่อเนื่องโดยยังหาจุดสรุปไม่ได้ เหมือนกับที่ผู้แปลใช้เพื่อเล่าถึงสภาพการรบในสงครามโลกครั้งที่ 1 บริเวณฝั่งตะวันตกของยุโรป ระหว่างฝ่ายไตรภาคี (Triple Entente) ซึ่งประกอบด้วยอังกฤษ ฝรั่งเศส รัสเซีย และฝ่ายสัมพันธมิตร (Triple Alliance) คือ เยอรมัน ออสเตรีย ฮังการี และอิตาลี

ฝ่ายไตรภาคีค่อนข้างได้เปรียบเมื่อกองทัพเรืออังกฤษยึดครองน่านน้ำไว้ได้เกือบทั้งหมด ทำให้เยอรมันประสบภาวะลำบากเนื่องจากถูกปิดกั้นทางทะเลซึ่งจุดนี้เองเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้เยอรมันต้องพ่ายแพ้สงคราม

การรบในด้านตะวันตกเป็นการรบแบบสนามเพลาะ คือการขุดแนวตั้งรับเป็นคูยาวเพื่อใช้หลบซำศึก และใช้ในการโจมตีไปพร้อมๆ กัน ทหารจะอาศัยอยู่ในสนามเพลาะนี้เกือบตลอดเพื่อโจมตีฝั่งตรงข้าม และเพื่อ

วางแผนลวดหนามป้องกันการบุก แนวสนามเพลานี้สร้างขึ้นเป็นแนวยาวกั้นระหว่างเยอรมันกับฝรั่งเศสและเกือบตลอดแนวชายแดนของสวิตเซอร์แลนด์ แนวรบด้านนี้ใช้เวลาตรึงกันอยู่นานโดยที่ทั้งสองฝ่ายต่างไม่สามารถทำอะไรกันได้มากนัก จนกล่าวกันว่าในรายงานทางทหารบันทึกถึงสถานการณ์ช่วงนั้นไว้เพียงสั้นๆ ว่า “เหตุการณ์ไม่มีการเปลี่ยนแปลง”

ประสบการณ์จากสนามรบ

เรอมาร์กพยายามถ่ายทอดความรู้สึกของตัวละครที่มีต่อสมรภูมิ ซึ่งแท้จริงมันก็คือความรู้สึกของตัวเอง (ตัวละครเพาล์ น่าจะเป็นตัวแทนของเรอมาร์กในชีวิตจริง) แม้ว่าความจริงการบรรยายสภาพความกดดัน ความทุกข์ยากในแนวหน้าของบรรดาทหาร จะใช้ภาษาหรือบทพรรณนาที่ดีเยี่ยมเพียงใด ก็ไม่สามารถถ่ายทอดความรู้สึกที่แท้จริงเท่ากับการสัมผัสด้วยตนเอง เรอมาร์กน่าจะเข้าใจสถานการณ์นี้ได้เป็นอย่างดีเหมือนที่เพาล์ ประสบ

“...อ้ายที่สนามรบนะ มันร้ายกาจนักหรือลูก? แม่จ๋า จะให้ลูกตอบอย่างไรเล่า! แม่คงจะไม่เข้าใจและไม่เห็นจริงเห็นจังเลยแต่แม่ก็ไม่ควรนึกถูกว่าเป็นอย่างไร ร้ายกาจนักหรือ แม่ถามอย่างนั้นหรือ พุทโธเอ๊ย”

(เรอมาร์ก. 2537: 97)

เพาล์จึงได้แต่เลือกเล่าแต่ในเรื่องที่ทำให้แม่คลายกังวล และคร้านที่จะอธิบายถึงสภาพอันโหดร้ายในสนามรบ แต่ก็ยังไม่วายต้องทนนั่งฟังเสียงวิพากษ์วิจารณ์และความเข้าใจผิดๆ ของบรรดาพลเรือนที่มัก “คิดกันเอง” ว่าสภาพในสนามรบเป็นอย่างไรที่ไม่เคยไปรบเองสักครั้ง เหมือนครั้งที่เพาล์เคยคิดเมื่อตอนสมัครเข้าเป็นทหารใหม่ๆ

“อ้อ นี่มาจากแนวรบหรือ? กำลังน้ำใจเป็นอย่างไรที่โน่น? เรียมละซีนะ? เรียม...อ้ายสงครามสนามเพลานี้เล็กกันเสียข้างซี ต้องเจาะเข้าไปให้ได้แล้วสงครามก็จะเสร็จเท่านั้นเอง”

(เรอมาร์ก. 2537: 100)

ทั้งที่ไม่ได้ออกไปรบในแนวหน้าแต่บรรดาอาจารย์ต่างวิจารณ์ถึงกลยุทธ์ในการเอาชนะสงครามได้เป็นฉากๆ จนเพาล์รู้สึกรำคาญ พลังนึกในใจว่า “ข้าพเจ้าอยากรู้มากกว่าท่านเห็นภาพของสงครามของท่านอย่างไร”

(เรอมาร์ก. 2537: 101)

ในสนามรบ นอกจากเพาล์และเพื่อนจะต้องเผชิญกับศัตรูแล้ว พวกเขาจะต้องต่อสู้กับสภาพความเป็นอยู่ที่เลวร้าย ความพยายามดิ้นรนเพื่อเอาชีวิตรอด หาอาหารเอง หาความสะดวกสบายเล็กๆ น้อยๆ ที่จะช่วยจรรโลงชีวิตในสนามเพลาะให้น่าอยู่ขึ้นมาอีกหน่อยหรือแม้กระทั่งการต่อกรกับหนูสัตว์ที่ร้ายกาจไม่แพ้ทหารฝรั่งเศส ดูเหมือนว่าชีวิตส่วนใหญ่ของทหารในแนวรบนั้นคือการหาทางเอาตัวเองให้รอดมากกว่าจะตั้งหน้าตั้งตาทำศึกแต่เพียงอย่างเดียว

“หนูที่นี้ น่าเกลียดเป็นพิเศษ มันอ้วนเอาจริง ชนิดนี้เราเรียกว่าหนูกินศพ...ดูมันทิวจัดจจริง แทบทุกคนถูกมันแทะขนมปัง ครอปพ์สุดล่าที่ท่อขนมปังไว้ในผ้ากันฝนแล้วเอาหนูนั่นห้วนนอน เลยนอนไม่หลับ ถูกหนูไต่หน้าโดยที่มันพยายามจะกิน เดเทอร์ริงนี่กว่าตัวฉลาดกว่ามัน เอาขนมปังแขวนเชือกห้อยหลังคา ตอนกลางคืนพอเราเอาไฟฟ้าเดินทางส่องดู ที่ไหนได้ อ้ายเชือกแกว่งไปแกว่งมา หนูตัวเบ้อเร่อไปคร่อมอยู่บนขนมปังแล้ว ในที่สุดเราต้องจัดการกับมันเสียที...เป็นหลายวันเราไม่ต้องทำอะไรเลยนอกจากสงครามกับหนู”

(เรอมาร์ก. 2537: 64)

ช่วงชีวิตที่สูญหายในสงคราม

สิ่งหนึ่งที่นับว่าเป็นประเด็นสำคัญของ **แนวรบด้านตะวันตก** คือการที่เรอมาร์กพยายามบอกเล่าถึง “คนในยุคแห่งการสูญเสียชีวิต” (Lost Generations) อย่างเพาล์และเพื่อนๆ ที่ถูกหว่านล้อมด้วยเรื่องความรักชาติ ด้วยพลังของลัทธิชาตินิยมที่นำซีตอกย้ำเสมอว่าเชื้อชาติอารยัน (ต้นตระกูลของชาวเยอรมัน) คือเผ่าพันธุ์ที่บริสุทธิ์และทรงอำนาจ การสละตนเข้าร่วมรบในสงครามถือเป็นเกียรติอันสูงสุดเพื่อกวาดล้างศัตรู หากใครที่ปฏิเสธก็ถูกเหยียดหยามว่า “ขี้ขลาด” และ “ไม่รักชาติ” ทั้งที่เพาล์และเพื่อนไม่ทันคิดเลยว่าสงครามคืออะไร และรบไปเพื่ออะไร

“เมื่อถึงเวลาหัดแถว คันทอเรคชอบบรรยายให้เราฟังอย่างยืดยาว จนในที่สุดนักเรียนทั้งชั้น ต้องตามแกไปหาผู้บังคับการจังหวัดและสมัครเป็นทหารกันหมด เดียวนี้ข้าพเจ้ายังอาจหลับตา เห็นถนัด แกมองลอดแว่นตามาดูพวกเราแล้วกล่าวด้วยเสียงเชิงอ้อนวอนว่า เพื่อนเอ๋ย ท่านจะไม่สมัครไปสงครามที่เดียวหรือ?”

(เรอมาร์ก. 2537: 7)

เรอมาร์กแสดงทัศนะผ่านตัวละครอย่างเพาล์และฟองเพื่อนว่าพวกเขาเป็น Lost Generations เพาล์และตัวเขาเองต่างมีอายุเท่ากันเมื่อตอนที่เข้าร่วมรบในสงครามคือเพียง 18 ปี เด็กหนุ่มอายุเพียงเท่านั้นยังไม่ทันที่จะสร้างฝันหรือสร้างอัตลักษณ์ของตนเอง พวกเขาเป็นเพียงนักเรียนที่เพิ่งจบการศึกษา ถ้าเป็นยามปกติก็คงคิดถึงเรื่องเรียนต่อหรือไม่กี่ทำงาน มีครอบครัว การสูญเสียช่วงเวลาตรงนี้มีผลต่ออนาคตอย่างมาก เด็กหนุ่มพวกนี้จะขาดประสบการณ์การใช้ชีวิตแบบปกติ เพราะต้องไปเผชิญกับสถานการณ์อันเลวร้ายในสงคราม ประสบการณ์การตัดสินใจและวิธีการใช้เหตุผลที่ต่างจากคนทั่วไปอาจส่งผลกระทบต่อการใช้ชีวิตประจำวัน

“ชีวิตในปฐมวัยของเราได้ถูกตัดขาดลอยไปแต่วันที่เรามาแนวรบ และทั้งนี้โดยที่เรามิได้มีมือเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยเลย เราเคยพยายามจะหวนกลับไปนึกถึง กลับไปเข้าใจ แต่ก็ไม่เคยสำเร็จจริงๆ แต่สักครั้ง สำหรับเราซึ่งเป็นชายหนุ่มอายุเพียงยี่สิบปี ทุกสิ่งทุกอย่างดูเลื่อนไปหมดอย่างน่าประหลาด...พวกที่เขาแก่กว่าเรายังมีอะไรติดต่อกับชีวิตแต่ครั้งก่อนของเขา บางคนก็มีเมีย มีลูก มีธุรกิจการ มีผลประโยชน์ เท่ากับว่ามีฉากหลังอย่างแน่นหนา ซึ่งสงครามไม่สามารถจะลบให้จางลงไปได้...เรานี้กำลังอยู่ที่ธรณีประตูแห่งชีวิตและก็น่าจะเป็นเช่นนั้นจริงๆ เรายังไม่ทันได้มีเวลาฝังรกราก สงครามได้กวาดเรากระเด็นไปเสียแล้ว”

(เรอมาร์ก. 2537: 13)

ชีวิตวัยหนุ่มที่สูญหายจากที่มันควรจะเป็นไปตามครรลองของคนรุ่นเพาล์ สะท้อนออกมาในบทสนทนาเมื่อมิลเลอร์ตั้งคำถามขึ้นมาว่าถ้าสงครามสงบแล้ว พวกเราจะทำอะไรกัน เป็นคำถามที่ฟังดูเหมือนน่าจะได้อะไรคำตอบง่ายๆ จากปากของทหารหนุ่มที่เฝ้ายามกับสงครามเต็มทน แต่สิ่งที่เด็กหนุ่มเหล่านี้นึกถึงกลับดูแว้งแว้งเรื่อย

เปื่อย ไม่มีจุดหมายในอนาคต ต่างจากคัทและเดเทอร์ริงที่มีอาวุธโสมากกว่าทุกคนในหมู่ต่ามีครอบครัวและมีการงาน ทำให้ทั้งสองยังพอมีสั่งยึดเหนี่ยวจิตใจ ตรงนี้เองที่เรอมาร์กต้องการจะบอกถึงชีวิตที่ยังว่างเปล่าของทหารหนุ่ม

“...ตั้งต่าว่าเดี่ยวนี้กลายเป็นเวลาสงบศึก แกจะทำอะไร?”

“ไปเสียให้พ้นจากที่นี่!” ครอพพ์ตอบ

“แน่ละ แล้วยังงัยอีกเล่า?”

“กินเหล้าให้เมา” อัลแบร์ทตอบ ...

“อีมี มันก็ต้องเรื่องผู้หญิงก่อนละ ทื่อ?” ไฮเออเลียริมฟีปาก

“แน่ละ”

“ให้คืนตายซี จริงนะ” ไฮเออพุตแล้วนีกกระหึ่ม “กันจะไปหานางที่มีอกโตๆ พวกแม่ครัวที่มีที่จับได้เต็มไม้เต็มมือ รูละนะ แล้วกันก็จะกระโดดตรงเข้าเตียง นีกให้คืนะพวกเรา เดียงจริงๆ มีสปริงแล้วที่นอนขนนกและตลอดเวลาเจ็ดวัน กันจะไม่หยีบกางเกงขึ้นใส่เลย”

(เรอมาร์ก. 2537: 49)

นอกจากครอบครัวแล้ว ชีวิตของเพาล์ส่วนใหญ่ก็ติดอยู่กับเพื่อนฝูงเหมือนเช่นวัยรุ่นทั่วๆ ไป ยิ่งต้องเข้ามาล้อมรบด้วยแล้ว มิตรภาพระหว่างเพื่อนยิ่งแน่นแฟ้นคนเกือบจะกลายเป็นครอบครัวเดียวกัน การสูญเสียเพื่อนก็เหมือนการสูญเสียสมาชิกในครอบครัว ความรู้สึกผูกพันนี้เป็นเรื่องปกติสำหรับวัยรุ่นที่มักจะทำให้ความสำคัญกับเพื่อนมากกว่า แต่ท้ายที่สุดแล้วเมื่อเพาล์ยิ่งเข้าใจความตายมากเท่าไร เขากลับคิดถึงบ้านและครอบครัวมากกว่าอะไรทั้งหมด ดังเช่นความรู้สึกหลังการตายของเคมเมอร์ริช เพาล์เริ่มวิตกเกี่ยวกับตัวเองและเริ่มทวนคิดถึงอดีตหรือเมื่อตอนที่เขารำพึงกับศพนายทหารฝรั่งที่เขาสังหารในสนามเปลาะเพาล์ก็ยังอุตสาห์คิดถึงครอบครัวของเหยื่อ

“กันจะเขียนถึงเมียแก” ข้าพเจ้าพูดกับศพออย่างรวดเร็ว “กันจะเขียนไป หล่อนต้องได้ข่าวจากกัน กันจะเล่าไปให้หล่อนฟังทุกอย่างที่กันได้บอกแก หล่อนจะไม่ต้องเป็นทุกข์ กันจะช่วยหล่อน จะช่วยครอบครัวของแก ลูกของแกด้วย”

(เรอมาร์ก. 2537: 134)

ไม่เพียงแต่ช่วงชีวิตที่ขาดหายไป การปรับตัวเข้ากับสังคมของทหารผ่านศึกก็เป็นปัญหา แม้ว่าเพาล์จะได้สิทธิ์ลาพักถึงสิบสี่วัน แต่การกลับบ้านของเขาไม่ได้ช่วยให้เขารู้สึกดีขึ้นเลย เขาถึงกับคิดว่า “ไม่ควรจะกลับมาเสียด้วยซ้ำ” การใช้ชีวิตในสังคมปกติกลายเป็นเรื่องแปลกสำหรับเขาเสียแล้ว เพราะชีวิตช่วงรอยต่อในการเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่นั้นเขาได้อยู่กับเพื่อนทหารในแนวหน้ามากกว่าจะอยู่กับครอบครัว ความรู้สึกได้รับการยอมรับ ความปลอดภัย ถูกฝากไว้กับเพื่อนร่วมรบ การใช้ชีวิตอย่างปกติจึงกลายเป็นเรื่องที่น่าละอายสำหรับเขา (ทั้งที่มันคือเรื่องปกติในสังคม)

“ที่แรกข้าพเจ้าคิดว่าการลามาพักที่บ้านคงจะไม่เหมือนเช่นนี้ และความจริงเมื่อปีกลายนี้ต่างกว่านี้มาก เห็นจะเป็นเพราะตัวข้าพเจ้าเองได้เปลี่ยนแปลงไปในเวลานั้น...ครั้งนั้นข้าพเจ้ายังไม่รู้เรื่องราวสงครามเป็นอย่างไร เคยไปอยู่แต่ในด้านที่สงบ แต่เดี๋ยวนี้ข้าพเจ้าเห็นแล้วว่าได้ถูกขยี้โดยไม่รู้ตัว รู้สึกตัวเองว่าไม่ใช่คนที่นี่เสียแล้ว ที่นี่เป็นโลกต่างดาว”

“คนพูดกับข้าพเจ้ามากเกินไป ต่างก็มีความวิตก ความมุ่งหมาย ความปรารถนา ซึ่งข้าพเจ้าเองไม่สามารถจะเข้าใจด้วยได้ เป็นหลายครั้งข้าพเจ้านั่งอยู่กับคนใดคนหนึ่งทีในเบียร์การ์เดิน และพยายามจะอธิบายให้ฟังว่า ความสุขนั่นคือการนั่งนิ่งๆ อย่างนี้แหละ...ขณะที่ในแนวรบขึ้นระเบิด ออกบินว่อน คนบาดเจ็บก็ต้องหิวหามกัน เพื่อนๆ ก็ต้องไปหมอบตาสนามเพลาะ ที่นี่ไม่ใช่คนชนิดเดียวกันเสียแล้ว ชนิดนี้ข้าพเจ้าเข้าใจไม่ได้ ชนิดที่ข้าพเจ้าดูถูกและอิจฉา”

(เรอมาร์ก. 2537: 101)

ทัศนะจากคนรุ่นใหม่ ในสงครามของคนรุ่นเก่า

เรอมาร์กยังวิพากษ์ความคิดและทัศนคติของคนรุ่นเก่าหรือพวกหัวอนุรักษ์นิยมที่เขามองว่าเป็นต้นเหตุแห่งการเกิดสงคราม สงครามเกิดจากกลุ่มชนชั้นปกครองที่ตัดสินใจกันเอง ชัดแย้งกันเองเรื่องผลประโยชน์ แต่ผลกระทบกลับตกอยู่ที่ประชาชนอย่างพวกเขาที่ไม่รู้เรื่องอะไรสักนิด โดยเฉพาะการวิพากษ์วิจารณ์พระเจ้าไคเซอร์วิลเฮล์มที่ 2 จักรพรรดิแห่งจักรวรรดิเยอรมัน ผู้ทรงนำประเทศเข้าสู่สงคราม เรอมาร์กให้ตัวละครสนทนาถึงเรื่องนี้ในเชิงประชดประชัน มากกว่าที่จะวิจารณ์แบบตรงๆ แต่หากพิจารณาอย่างละเอียดก็จะพอเข้าใจได้ว่า ถ้าใครลองมาเป็นคนเยอรมันในขณะนั้นก็คงจะคิดเห็นเหมือนอย่างในบทสนทนาเป็นแน่

“นี่เองนะหรือผู้สูงสุด! แล้วไม่ว่าใครพอเห็นเข้าก็ต้องยืนทำตรงเพียะซีนะ!” เขาตริกตรงต่อไป “เออ แล้วจอมพลอินเดนบูร์กล่ะ มีต้องยืนทำทำตรงต่อหน้าพระราชานี้เหมือนกันซี ทื่อ?”

“แกมันช่างไปหาคำถามมาจากไหน” คัทกล่าว “ข้อสำคัญแกเองมันต้องยืนทำตรงละเป็นแล้วกัน”

“แต่สิ่งที่กันอยากรู้นักก็คือว่า” อัลแบร์ทกล่าว “ถ้าพระเจ้าไคเซอร์รับสั่งว่าไม่เอาแล้ว การสงครามจะเกิดขึ้นหรือไม่”

“กันรู้แน่ว่า ท่านไม่ยากให้มันมีขึ้นเลยแต่ต้นมา” ข้าพเจ้าตอบ

“เอาเถิดถ้าไม่พูดถึงท่านพระองค์เดียวตั้งต่างว้ายี่สิบหรือสามสิบองค์หรือคนช่วยกันบอกว่าจะไม่เอาละ”

“ถ้างั้นก็เห็นจะไม่มีจริงนะซี” ข้าพเจ้าเห็นด้วย “แต่นี้ต่างก็เอากันทั้งนั้น”

“แปลกจริงนะ เวลามานึกตรงให้ดี” ครอพท์กล่าวต่อ “เรามาอยู่นี้ก็เพื่อป้องกันประเทศบ้านเมืองของเรา ส่วนพวกฝรั่งเศสเขาก็มาอยู่ทางโน้นเพื่อป้องกันประเทศบ้านเมืองของเขา ทีนี้ ใคร จะเป็นผู้ถูกผู้พิพากันแน่?” ...

“ถ้างั้นการสงครามนี้สำหรับอะไรกันแน่?” ทยาเดินถาม

คัทยกไหล่ “เห็นจะมีคนบางคนละกระมังที่ได้ประโยชน์จากการสงคราม”

“ฮือ กันไม่ได้อยู่ในจำพวกนั้นคนหนึ่งละ” ทยาเดินพูด

“ไม่ใช่แก หรือไม่ใช่ใครที่อยู่ที่นี่ทั้งนั้นแหละ”

“งั้นใครกันล่ะ?” ทยาเดินซักต่อ “มันก็ไม่เห็นจะเป็นประโยชน์กับพระเจ้าไคเซอร์เท่าไรนี่ ท่านก็มีทุกสิ่งทุกอย่างที่ตัวท่านประสงค์อยู่แล้ว”

“กันไม่แน่ใจในข้อนั้นหรอก” คัทเถียง “ในรัชสมัยของท่านยังไม่เคยมีสงครามเลย และพระราชาราชที่เชื่องเดิมทีแล้วเป็นต้องมีการสงครามเสมออย่างน้อยต้องหนึ่งครั้ง มิฉะนั้นก็จะมีชื่อเสียงโด่งดัง ไม่เชื่อแกไปเปิดสมุดตำราของโรงเรียนดูซี”

ความคิดเห็นส่วนนี้แม้จะไม่ได้บ่งบอกถึงความรู้สึกในทางลบต่อพระเจ้าโคเซอร์ แต่ในความเป็นจริงแล้วภายหลังสงครามหรือแม้กระทั่งในระหว่างสงคราม ความนิยมในระบอบกษัตริย์ของประชาชนเยอรมันรวมถึงหลายประเทศในยุโรปก็เริ่มสั่นคลอน จนเมื่อสงครามสิ้นสุดลง หลายประเทศต่างยกเลิกระบอบกษัตริย์ และจัดการปกครองตามระบอบสาธารณรัฐ แต่การปกครองด้วยประชาธิปไตยอาจสำเร็จได้ในเวลาอันสั้นในหลายประเทศ การล่มสลายทางเศรษฐกิจทำให้นำไปสู่การแก้ปัญหาเฉพาะหน้ามากกว่าการวางแผนในระยะยาว จึงไม่แปลกที่หลายประเทศที่ตกอยู่ในสถานการณ์แบบนี้จะยอมรับใครสักคนที่สามารถแก้ปัญหา นำพวกตนไปสู่สถานการณ์ที่ดีขึ้น เมื่อประชาชนอดอยากก็ต้องยอมขายอิสรภาพเพื่อความอยู่รอดของตนเอง ระบอบเผด็จการจึงเข้ามามีบทบาทในเยอรมัน รัสเซีย อิตาลี

ประเทศเยอรมันนั้นอยู่ในสถานะผู้แพ้สงคราม สภาพเศรษฐกิจและการเมืองที่ย่ำแย่ ระบอบกษัตริย์ถูกล้มเลิก การบริหารบ้านเมืองยังไม่เป็นเอกภาพ จึงเป็นโอกาสให้พรรคนาซีเข้ามามีบทบาทในการบริหารประเทศ นำโดย ฮิตเลอร์ ที่พยายามสร้างลัทธิชาตินิยมขึ้นมา เขาสัญญากับประชาชนว่าชาวเยอรมันจะไม่อดอยากและประเทศเยอรมันจะกลับมาแข็งแกร่งอีกครั้งหนึ่ง ฮิตเลอร์ฉีกสนธิสัญญาสงบศึกในปี ค.ศ. 1919 และนำเยอรมันเข้าสู่สงครามในปี ค.ศ. 1939 ย้อนรอยสงครามโลกครั้งที่ 1 เหมือนที่เพาล์และเพื่อนๆ สนทนากันไม่ผิดเพี้ยน

นอกจากนี้ **แนวรบด้านตะวันตก** ยังแสดงให้เห็นถึงความรู้สึกผิดหวังต่อคนรุ่นก่อนที่เขาคาดหวังว่าน่าจะเป็นผู้นำพวกเขาไปสู่ชีวิตที่ดี แต่กลับกลายเป็นว่าพวกเขาถูกรอบร่ำจากแนวคิดของคนรุ่นก่อน ในบางตอนของ**แนวรบด้านตะวันตก** ยังแฝงความรู้สึกชิงชังเอาไว้ด้วยซ้ำ ว่าคนรุ่นนั้นนี่แหละที่เป็นผู้ปลุกไฟพวกเขาให้มาเผชิญชะตากรรมที่โหดร้ายในสงคราม แต่กว่าจะนึกได้มันก็สายไปเสียแล้ว

“ความจริงก็มีอยู่คนหนึ่งที่ดีๆ เอื่อนๆ ไม่ค่อยจะยอมมาสมัครด้วยเลย เขาชื่อ โยเซฟ เบม เป็นคนรูปร่างอ้วนๆ และชอบกกบ้าน แต่ในที่สุดก็ต้องยอมเชื่อ มิเช่นนั้นจะถูกไล่ออก...ไม่มีใครรู้ว่าเมื่อสมัครไปแล้วจะเป็นอย่างไร พวกที่ฉลาดที่สุดก็คือพวกคนจนและคนโง่ พวกนั้นรู้ว่าการสงครามเป็นเคราะห์ร้าย ส่วนคนที่มีทุนรอนดีกว่าหรือมีสติปัญญาดีกว่า กลับเห็นเป็นของวิเศษ และกลับดีอกดีใจไปตามกัน...คัทชินสกีบอกว่ามันแหละเป็นผลแห่งการอบรมของชนชั้นนั้น”

(เรอมาร์ก. 2537: 8)

เรอมาร์กยังตอกย้ำความรู้สึกซึ่งตอกคนรุ่นก่อนในตอนที่เราเดินทางกลับบ้านเขาได้ไปพบครูคันทอเรค ซึ่งเป็นคนเดียวกับที่เคยปลุกเร้าให้เขาและเพื่อนๆ สมัครเป็นทหาร แต่ขณะนั้นได้กลายเป็นพลทหารคันทอเรคไปเสียแล้ว นอกจากคันทอเรคไม่อาจทำได้อย่างที่ตัวเองเคยพูดอย่างเรื่องของความเข้มแข็ง ความเสียสละเพื่อชาติ เขายังพยายามติดสินบนนายทหารที่เคยเป็นลูกศิษย์ ตอกย้ำความไม่พอใจและความรู้สึกผิดหวังต่อการกระทำของคนที่เขาควรจะเคารพ คนที่ดีแต่พูด ดีแต่พาลามในสิ่งที่ตนเองก็ยังไม่อาจทำได้ ซึ่งเรอมาร์กก็ได้เอาคืนอย่างเจ็บแสบ

“พอตีมาเจอกับตาคันทอเรค แยกยื่นมือมาให้แล้วว่า ‘ฮัลโลล มิทเทิลชเตท สบายดีหรือ?’ ก้มมองดูแกแล้วว่า ‘พลทหารคันทอเรค รุระก็ต้องเป็นรุระ แกควรจะรู้ดีอยู่แล้ว ยืนอยู่ในท่าตรงให้ดีสิ เวลาแกพูดกับนายทหาร...แกพยายามตีสนิทเป็นเพื่อนอีก ก้มเลยต้องดูแกมากขึ้นอีกหน่อย อีทีนี่แกเอาอาวุธสำคัญของแกออกมาล่อ ค่อยๆ กระซิบบว่า ‘ฉันจะช่วยให้ได้เข้าสอบไล่คร่าวพิเศษเอาไหมล่ะ?’ แกพยายามให้กักระลึกถึงการเล่าเรียนตามเคย กั้มก็เลยบ้าใหญ่ และให้แกนึกถึงเรื่องอื่นเสียบ้าง ‘นี่นะ พลทหารคันทอเรค เมื่อสองปีมาแล้วแกเทศนาให้พวกเราสมัครเข้าเป็นทหาร ในจำนวนพวกเรามีอยู่คนหนึ่งคือ โยเซฟ เบม ซึ่งไม่ต้องการจะสมัคร แกก็คาดคั้นเขาเสียจนต้องตายไปสามเดือนก่อนหน้าที่จะถึงคราวเขาควรเข้าเป็นทหารตามทางปกติ ถ้าไม่ใช่เพราะแกแล้ว เขาก็คงจะได้มีชีวิตยืนอีกสามเดือนเป็นอย่างน้อย...พลทหารคันทอเรค นี่แกเรียกว่าแกได้ขัดกระดุมแล้วหรือ? อะไร ดูเหมือนแกไม่ได้เคยเรียนอะไรเลย ใช้ไม่ได้คันทอเรค ใช้ไม่ได้ทีเดียว”

(เรอมาร์ก. 2537: 105)

อดีตไม่จำเป็น อนาคตยังมองไม่เห็น

แม้แนวรบด้านตะวันตกฯ จะเป็นนิยายที่มีฉากหลังเป็นสงครามและได้รับการยกย่องว่าเป็นหนึ่งในนิยายสงครามที่ดีที่สุด แต่เรอมาร์กก็ไม่ได้มุ่งที่จะนำเสนอเรื่องของยุทธวิธีทางการทหาร เขากลับนำเสนอภาพของ

สงครามผ่านมุมมองของทหารที่จำเป็นต้องเอาชีวิตให้รอดไม่มีตัวละครหลักคนไหนเลยจะคิดถึงยุทธวิธีเพื่อชนะศึก พวกเขาคิดแต่วิธีที่จะรักษาชีวิตให้รอดไปวันๆ เพราะแม้แต่สาเหตุแห่งสงครามเองก็ยังเป็นคำถามในใจพวกเขา

ตัวละครในเรื่องอาจแบ่งออกได้เป็นสองจำพวก คือเด็กหนุ่มอย่างเพาล์ที่ชีวิตยังเลื่อนลอยและคนในกลุ่มที่มีหลักปักฐานแล้วอย่างคัท เดเทอริง หรือฮิมเมลสไตน์ ทั้งสามต่างมีอาชีพ มีครอบครัว แม้คนทั้งสองจำพวกจะมีพื้นฐานชีวิตและสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจที่ต่างกัน แต่ทั้งสองฝ่ายต่างก็มีอดีตที่รันทรมีเหมือนๆ กัน เป็นเรื่องปกติที่เมื่อคนเราตกอยู่ในสถานการณ์ที่ยากลำบากและบีบคั้น ก็มักจะนึกย้อนถึงชีวิตที่สงบสุขนึกถึงครอบครัวนึกถึงบ้าน เหล่านี้อาจช่วยหล่อเลี้ยงและให้กำลังใจ ทำให้ชีวิตมีความหวัง เช่น คัท ที่หวังว่าจะกลับไปหาลูกเมีย ประกอบอาชีพช่างทำรองเท้าตามเดิม เดเทอริงก็อยากกลับไปหาเมียและไปดูฟาร์มของตัวเองใจจะขาด

แต่ในทางกลับกัน เมื่อต้องตกอยู่ในสถานการณ์ที่กดดันมากๆ อย่างในแนวหน้า ที่ชีวิตทุกวินาทีไม่สามารถกำหนดได้ ไม่มีทางรู้เลยว่าระเบิดจะตกลงมาตรงไหน กระสุนจะยิงเข้ามาโดนใคร สถานการณ์เช่นนี้ บั่นทอนสุขภาพจิตของทหาร อากาศกลัวตายเกิดขึ้นได้กับทุกคนโดยเฉพาะทหารใหม่ที่อายุน้อยลงเรื่อยๆ ดังนั้น การรับมือกับความกลัวเหล่านี้ย่อมขึ้นอยู่กับสภาพจิตใจและวุฒิภาวะของแต่ละบุคคล

การรับมือกับความกลัวและความกดดันนั้นอาจแบ่งออกได้เป็น 4 ระดับ 1) คือความกลัวที่เกิดจากความรู้สึกพื้นฐานของมนุษย์ 2) เกิดจากการเรียนรู้อันเป็นกระบวนการตามธรรมชาติของมนุษย์ 3) นำประสบการณ์ที่พบเจอสะสมเป็นข้อมูลในสมอง 4) เริ่มเข้าสู่สภาวะยอมรับและเข้าใจ

ตัวละครในเรื่องต่างก็มีความกลัวและรับมือกับสถานการณ์ที่ต่างกันไป คัทชินสกีซึ่งเป็นหัวหน้าหมู่และมีอาวุโสที่สุดในหมู่น่าจะเป็นคนที่รับมือกับสิ่งเหล่านี้ได้ดีที่สุด เขายังคอยเป็นที่เลี้ยงส่งสอนทหารใหม่อยู่เสมอ ฮิมเมลสไตน์ ครูฝึกที่เข้มงวดแต่ไม่เคยออกรบจริงมาก่อน แต่พอมาสู่แนวหน้าก็กลับกลัวหวาด ส่วนพวกทหารใหม่นั้นยิ่งแล้วใหญ่ ร้องไห้เป็นเด็กเล็กๆ และทำอะไรไม่ถูกเมื่อถูกระดมยิงด้วยระเบิด

สถานการณ์ที่ดูเหมือนจะเปลี่ยนทัศนคติของเพาล์ไปตลอดกาลคือตอนที่เขาติดอยู่ในสนามเพลาะ และต้องจัดการฆ่าทหารฝรั่งเศสคนหนึ่ง เพาล์ต้องติดอยู่ที่นั่นเป็นวันกว่าทหารนายนั้นจะเสียชีวิต เพาล์เริ่มลับสนและตั้งคำถามกับการมีชีวิตอยู่ การทำสงครามที่หาบทสรุปไม่เจอ การฆ่าฟันกับใครก็ไม่รู้ที่ไม่เคยโกรธเคืองกันมาก่อน แม้แต่ชื่อก็ไม่เคยรู้จัก

“เพื่อนเอ๋ย กันไม่อยากจะทำแกล้งที่เดียว ถ้าแกล้งโหดลงมาในหลุมนี้สักครั้ง กันจะไม่ทำอะไรแกล้งขอโทษเออะเพื่อนเอ๋ย เราทุกคนมองเห็นความจริงเอาเมื่อสายเสียแล้ว ทำไมเขาไม่บอกเราเสียก่อนนะว่าก็เป็นมนุษย์ที่น่าสงสารอย่างเดียวกับเรา และมารดาของแกก็มีความวิตกทุกซักร้อนอย่างเดียวกับมารดาของเราขอโทษเออะเพื่อนเอ๋ย แกจะมาเป็นข้าศึกกับกันได้ยังไง ถ้าเราต่างทิ้งปืนเสีย ทิ้งเครื่องแบบเสีย แกก็อาจมาเป็นพี่น้องของกันได้”

(เรอมาร์ก. 2537: 134)

แต่สิ่งที่เพาล์และเพื่อนๆ ได้รับการสั่งสอนเสมอก็คือการเอาชีวิตให้รอด นั่นหมายถึงว่าพวกเขาต้องลดคุณค่าความเป็นมนุษย์ทั้งของตัวเองและศัตรูทิ้งไป (Dehumanising) คุณค่าของตัวเองก็คือพยายามไม่นึกถึงความสุขแต่หันหลังให้มากนัก แต่ควรคิดถึงแต่ปัจจุบันไว้ให้มากที่สุด

“ความเคยชินนี้แหละเป็นเหตุที่ทำให้เราคล้ายกับว่าจะลืมอะไรง่าย ๆ อย่างรวดเร็ว เมื่อวานนี้เราอยู่ใต้กระสุนปืนวันนี้เราเล่นน้ำกันแล้วก็เดินลอยนวลอยู่ตามสบาย วันรุ่งขึ้นก็กลับไปสนามเพลาะอีก เราไม่ได้ลืมอะไรจริงดอก แต่เมื่อมาอยู่ในท้องทุ่งเช่นนี้ วันที่เราอยู่แนวหน้า เมื่อมันผ่านพ้นไปแล้วก็จมลงไปในตัวเราคล้ายก้อนหินมันร้ายกาจเกินไปที่จะไปหวนนึกถึงมันอีกในทันทีทันใดเพราะถ้าเราทำเช่นนั้นเราก็คงจะตายเสียนานแล้ว...เช่นเดียวกับที่เราลบล้างกลายเป็นสัตว์ในขณะที่เราไปถึงแนวรบ เป็นวิธีเดียวที่ทำให้เรารอดตาย พอมาถึงที่พักเราก็กลายเป็นคนจรจัดลอยนวล เราจะทำอื่นไม่ได้ ความจำเป็นบังคับเช่นนั้น เราต้องการจะมีชีวิตอยู่ไม่ว่าจะราคาแพงเท่าใด เพราะฉะนั้นถึงแม้ว่าความรู้สึกและความคิดต่างๆ นานาจะเป็นของประเสริฐสำหรับเวลาสงบศึก เราจะไม่เอามาบรรทุกตัวเราเดี๋ยวนี้ก็ไม่สู้เหมาะ ไม่ใช่ถิ่นของมัน เคมเมอร์ริชก็ตายไปแล้ว ไฮเออเวลสทุสกำลังจะตาย มาร์เทินส์ชาขาด ไมเออร์ตาย มักซ์ตาย ไบเออร์ตาย เฮมเมอร์ลิงตาย แล้วยังมีอีกตั้งร้อยยี่สิบคนบาดเจ็บนอนกลิ้งเกลือกอยู่ที่ไหนต่อไหน มันเป็นที่น่าสลดก็จริงอยู่ แต่นั่นแหละมันเกี่ยวอะไรกับเราเล่า”

(เรอมาร์ก. 2537: 85)

เพาล์ถูกสอนให้มองศัตรูว่าไม่ใช่มนุษย์ หากนึกสงสารแม้เพียงครู่เดียว คนที่ตายอาจเป็นตัวเขาเอง ความรู้สึกผิดนั้นได้มลายหายไป เพราะที่สุดแล้วนั้นการเอาชีวิตตัวเองให้รอดยังคงเป็นสิ่งสำคัญกว่าเรื่องอื่น อย่างที่ คัทได้เตือนสติเพาล์ว่าเขาทำถูกแล้ว พลังซีให้ดูพลแมนปิ่นที่ซุ่มยิงศัตรูราวกับเป็นเกมแสนสนุก

“แกช่วยไม่ได้หรอก จะให้แกทำอย่างอื่นได้อย่างไร? เรามาอยู่ที่นี่ก็สำหรับการพรรณานี้เท่านั้น...”

“นี่ ดูตัวอย่างนั่นซี” คัทพูดพลางซีให้ดู

ตรงที่สำหรับยีนยังมีพวกทหารแมนปิ่นยืนอยู่ ปืนไรเฟิลซึ่งมีศูนย์เป็นกล้องส่องทางไกลอยู่ปากสนามเพลาะ หันไปทางข้าศึก ประเดี๋ยวๆ ก็ได้ยินเสียงปืนลั่น

ครั้งหนึ่งเราได้ยินเสียงร้อง “อีทีนี่ได้การ!” “เห็นมันกระเด็นไหม?” นายสิบเอกเอลริชหันมาอย่างภูมิใจ ทำเครื่องหมายจุดแต้มไว้ วันนี้เขาได้ที่หนึ่ง เพราะยิงข้าศึกได้อย่างแน่ๆ สามคนแล้ว

(เรอมาร์ก. 2537: 137)

เหตุการณ์ (ยัง) ไม่เปลี่ยนแปลง

แนวรบด้านตะวันตก สะท้อนความไร้สาระของสงคราม ที่มีแต่ความสูญเสีย แม้โลกจะผ่านสงครามมาแล้วมากมายหลายหน สูญเสียมาแล้วไม่รู้เท่าไร แต่นำแปลกที่มนุษย์ก็ยังพร้อมเสมอที่จะก่อสงครามครั้งใหม่ สิ่งที่เรอมาร์กนำเสนออาจดูเจ็บปวด น่ารังเกียจ แต่มันก็เพียงสะกิดความรู้สึกเพียงชั่วครั้งชั่วคราว ผลงานของเขาปลุกกระแสการต่อต้านสงครามได้เพียงชั่วคราว แต่ก็ไม่อาจหยุดยั้งสงครามโลกครั้งที่ 2 มิให้เกิดขึ้นได้ อาจเป็นเพราะนี่คือเสียงเรียกที่แผ่วเบาจากผู้รับผลกระทบจากสงคราม ในขณะที่ผู้ก่อสงครามยังคงใช้ชีวิตราวกับไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้น

หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 สงบ เกิดองค์การสันนิบาตชาติขึ้นเพื่อขจัดความขัดแย้งและสร้างสันติภาพให้บังเกิด สงครามหล่อหลอมทั้งโลกให้กลายเป็นหนึ่งเดียว แต่มีใช้หนึ่งเดียวที่เป็นสันติ แต่เป็นหนึ่งเดียวที่เกิดจากผลพวงของสงคราม เพราะทุกฝ่ายทั้งผู้แพ้และผู้ชนะต่างก็บอบช้ำไม่ต่างกัน

“ทุกคนก็เป็นเช่นนี้ไม่ใช่แต่พวกเราที่อยู่ที่นี่เท่านั้น สิ่งซึ่งบังเกิดขึ้นแต่ก่อนนี้ใช้ไม่ได้เสียแล้ว และเท่ากับว่าไม่มีใครรู้จักอีกแล้ว ความแตกต่างก็ดี วงศ์ตระกูลก็ดี เปลี่ยนแปลงไปหมด เหมือนกับว่า ได้ถูกลบให้เลื่อนไปจนจำกันเกือบไม่ได้ เปรียบเหมือนว่าแต่ก่อนนี้เราเป็นเงินตราของประเทศต่างๆ แต่เดี๋ยวนี้เราถูกหลอมรวมกันก็คงเป็นเงินเหมือนกันหมด สำหรับจะแยกให้แตกต่างกันไปได้ จะต้องเอาตัวโลหะมาแยกธาตุ ก่อนอื่นเราเป็นทหาร แต่ภายหลัง ด้วยอาการอันแปลกและน่าอัศจรรย์ เราก็เป็นคนอยู่ดี”

(เรอมาร์ก. 2537: 162)

อย่างไรก็ตาม **แนวรบด้านตะวันตกฯ** ก็เป็นเครื่องพิสูจน์ให้เห็นถึงพลังของวรรณกรรมที่ถ่ายทอดความเป็นจริงของสังคมที่ยังต้องแย้งชิง ต้องไขว่คว้าหาผลประโยชน์ใส่ตัวให้มากที่สุด แม้แต่ในนิยายก็ไม่เปิดโอกาสให้ผู้อ่านได้เห็นช่องทางของความหวัง ตัวดำเนินเรื่องอย่างเพาล์ที่ผู้อ่านคอยเอาใจช่วยอยู่ตลอด ก็ยังไม่วายพบจุดจบที่ไม่ต่างจากเพื่อนร่วมรบรายอื่นๆ

“ใบหน้าแสดงความสงบ เกือบจะว่าพอใจที่อวสานได้มาถึงแล้ว” ชวนให้เราหลุดไปกับชะตากรรมของเพาล์และชวนให้คิดว่าหรือเพาล์จะยินดีกับความตายที่มาช่วยปลดเปลื้องความทุกข์อันหนักหนาของเขาไปได้เสียที่

บรรณานุกรม

ปรีชา ศรีวาลย์. (2530). **สงครามโลกครั้งที่ 1-2 และสงครามเกาหลี**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

มุสดี ศรีเขียว. (2528). **ประวัติวรรณคดีเยอรมันเบื้องต้น**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

Hunt, Nigel. (2004). The Contribution of All Quiet on the Western Front to Our Understanding of Psychological Trauma. **European Psychiatry**. 19(8): 489-493.

Tighe, Joseph A. (2004). All Quiet on the Western Front: A Phenomenological Investigation of War. **Critical Survey**. 16(3): 48-61.